

ДІАЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ – АКТУАЛЬНИЙ ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ Й СТИМУЛЯЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті йдеться про комунікативний підхід до вивчення іноземної мови, а саме про діалогічне мовлення. Розглянуто особливості діалогічного мовлення та його функцій.

Ключові слова: комунікативний підхід, діалогічне мовлення, особливості функції.

This article deals with the communicative approach to studying a foreign language namely to the dialogical speaking. The peculiarities of the dialogical speaking and its functions are considered.

Key words: communicative approach, dialogical speaking, peculiarities, functions.

Сьогодні великий інтерес проявляється до збільшення ролі іноземної мови в діяльності випускників вищих навчальних закладів.

Вивчення світових стандартів, кращих технологічних досліджень пов'язано з високоякісним перекладом технічної, економічної, фінансової документації та інформаційної літератури.

Найбільш удадо такі питання вирішуються «вузькими» спеціалістами, які добре знають іноземну мову, оскільки вони, і тільки вони, можуть вирішити, без сумніву, який термін вибрати, які явища або процеси стоять за цим терміном чи термінологічним сполученням, яка інформація потребує детального, а яка – стисло, лаконічного, оглядового висвітлення.

Крім того, зростають професійні та науково-професійні зв'язки із зарубіжними спеціалістами, необхідність безпосереднього обміну науково-технічною інформацією.

Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її в європейський і світовий простори, нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії вимагають радикальних змін у галузі навчання іноземних мов, зокрема англійської мови, бо нині вона визнана мовою міжнародного спілкування.

Мета повідомлення полягає в теоретичному обґрунтуванні особливостей діалогічного мовлення та його функції.

Важливим чинником успіху є розуміння того, що мова найкраще засвоюється тоді, коли студентам пропонуються індивідуальна методична увага й участь, які ґрунтуються на аналізі особистісних навчальних потреб і відповідальності. Зрештою, однаково вирішальним і важливим чинником успіху вивчення мови є забезпечення навчального процесу видами та типами діяльності, що сприяють використанню мови.

Комунікативна спрямованість у навчанні іноземних мов – це створення умов для мовленнєвої взаємодії.

Зазначимо особливості комунікативного підходу:

- мова розглядається як засіб спілкування. Перевага віддається оволодінню поняттями та функціями;
- мова вивчається через особистісну діяльність студентів. Вони є головними автономними суб'єктами навчання, які володіють когнітивними й

метакогнітивними стратегіями та прийомами іншомовного спілкування і відповідають за свої успіхи, невдачі;

- одним із таких прийомів є рольова гра. Рольова гра – простий і природний спосіб пізнання людиною навколишньої дійсності, найбільш доступний шлях до оволодіння знаннями, уміннями, навичками;
- необхідність раціональної побудови й організації рольових ігор у процесі навчання студентів засобами іноземної мови;
- урок іноземної мови розглядається як діяльність спілкування, а це означає відмову від домінування на заняттях формальних мовних вправ;
- типовими формами інтерактивності є групова й парна робота;
- змінюється роль викладача в процесі навчання. Викладач сприяє спілкуванню, допомагає студентам досягти автономії у визначенні цілей та шляхів вивчення іноземної мови, оволодіти мовленнєвими, мовними, невербальними засобами комунікації;
- змінюється ставлення до помилок. Вони неминучі й розглядаються як свідчення процесу навчання;
- рідна мова використовується при необхідності, коли це виправдано складною ситуацією.

Питання комунікативного підходу до навчання іноземних мов, зокрема навчання діалогічного мовлення, є дуже актуальним для освіти в сучасній вищій школі, адже діалог є засобом оптимізації і стимуляції процесу навчання у вищій школі.

Діалогічне мовлення – це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Тому в межах мовленнєвого акту кожен з учасників виступає як слухач і як мовець.

Діалогічне мовлення виконує певні комунікативні функції, такі як: повідомлення інформації; пропозиції, прийняття/неприйняття запропонованого; обмін судженнями/думками/враженнями; обґрунтування своєї точки зору. Кожна із цих функцій має свої специфічні мовні засоби і є домінантною у відповідному типі діалогу.

Із психологічної точки зору діалогічне мовлення, як і будь-який інший вид мовленнєвої діяльності, завжди вмотивоване. Мотив – це сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, які викликають активність суб'єкта й визначають її спрямованість.

Види мотивів розрізняють залежно від: 1) характеру участі в діяльності (усвідомлені, реально діючі мотиви); 2) часу замовлення діяльності (тривала – коротка мотивація); 3) соціальної значущості (соціальні – вузькоособистісні); 4) включеності в діяльність або від таких мотивів, що знаходяться поза нею (широкі соціальні мотиви та вузькоособистісні мотиви); мотиви конкретного виду діяльності та інші.

С.Занюк, посилаючись на класифікацію мотивів Л.І.Божович, залежно від зв'язку мотиву зі змістом або процесом діяльності (внутрішні, зовнішні мотиви), міркує про класифікацію так:

1. Внутрішні мотиви. Мотиви, пов'язані з процесом і змістом діяльності, коли до діяльності спонукає її процес і зміст, а не зовнішні чинники.

2. Зовнішні мотиви:

- широкі соціальні мотиви: мотив обов'язку й відповідальності перед суспільством, групою, окремими людьми; мотиви самовираження і самовдосконалення;
- вузькоособистісні мотиви: прагнення отримати схвалення з боку інших людей; прагнення отримати високий соціальний статус;
- мотиви уникнення неприємностей, котрі можуть виникати у випадку незадоволення вимог, очікувань або потреб інших людей.

Згідно з поглядами Б.Додонова, діяльність спонукається такою групою мотивів:

- 1) задоволення від самого процесу діяльності – П;
- 2) прямий результат діяльності (засвоєння знання, створений продукт) – Р;
- 3) винагорода за діяльність (плата, слава) – В;
- 4) уникнення санкцій (покарання), котрі загрожували б у разі ухилення від діяльності чи несумлінного виконання її – Д.

Проте в умовах навчання мотив сам по собі виникає далеко не завжди.

Отже, необхідно створити умови, у яких у студентів з'явилися би бажання та потреба щось сказати, передати почуття, тобто поставити їх у «запропоновані обставини». Крім того, сприятливий психологічний клімат на занятті, доброзичливі стосунки, зацікавленість у роботі також сприятимуть умотивованості діалогічного мовлення. Однією з найважливіших психологічних особливостей діалогічного мовлення є його ситуативність.

Слід зазначити, що в процесі навчання нас цікавлять не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації і називають мовленнєвими або комунікативними. Вони завжди містять у собі стимул до мовлення.

У реальному процесі спілкування комунікативні ситуації виникають, як правило, самі собою. Це так звані природні ситуації. Їх, безсумнівно, можна використовувати під час вивчення іноземної мови, але їх кількість, на жаль, надзвичайно обмежена. Тому потрібно створювати комунікативні ситуації, моделюючи природні. Спеціально створені (або штучні) комунікативні ситуації потребують певної деталізації зовнішніх обставин та умов, де має місце діалогічне спілкування, наявності вербального стимулу, визначення ролей, у яких виступатимуть комуніканти.

Питаннями ситуативності мовлення і створення навчальних комунікативних ситуацій та іншими проблемами діалогічного мовлення займалося багато вчених (Е.П.Шубін, Й.М.Берман і В.А.Бухбіндер, В.Л.Скалкін і Г.А.Рубінштейн, Є.М.Розенбаум, О.О.Леонт'єв, В.О.Артемов, Ю.І.Пассов, Хорнбі, Д.Берн, В.Апельт та ін.). Проте ніхто доступніше за В.О.Артемова не сформулював компонентний склад навчальної комунікативної ситуації, аналізуючи комунікативні ознаки мовленнєвих вчинків: «... для сценічної актуалізації мовленнєвого вчинку важливо враховувати: хто, кому, що, навіщо, в яких обставинах і з яким відношенням повідомляє (наказує, пропонує і т. п.)». Тому перед студентами потрібно чітко ставити завдання і мету цього завдання.

Відомо, що мовленнєва поведінка кожного учасника діалогу значною мірою зумовлюється мовленнєвою поведінкою партнера. Саме тому діалогічне мовлення, на відміну від монологічного, неможливо спланувати заздалегідь. Обмін репліками відбувається досить швидко, і реакція вимагає нормального темпу мовлення. Це й зумовлює спонтанність, непередбачуваність мовленнєвих дій, потребує досить високого ступеня автоматизованості й готовності до використання мовного матеріалу.

Діалогічне мовлення має двосторонній характер. Спілкуючись, співрозмовник виступає то в ролі мовця, то слухача, який повинен реагувати на репліку партнера. Іншими словами, обмін репліками не може здійснюватися без взаємного розуміння, яке відбувається через аудіювання. Отже, володіння діалогічним мовленням передбачає володіння говорінням та аудіюванням, що вимагає від учасників спілкування двосторонньої мовленнєвої активності й ініціативності. Виходячи із цього, у студентів-іноземців необхідно розвивати вміння ініціативно розпочинати діалог, реагувати на репліки співрозмовника й спонукати його до продовження розмови.

Студенти мають навчитися:

- 1) починати розмову, використовуючи ініціативну репліку;
- 2) правильно та швидко реагувати на ініціативну репліку співрозмовника реактивною реплікою;
- 3) підтримувати бесіду, тобто з метою продовження розмови вживати не суто реактивні, а реактивно-ініціативні репліки.

Одне з важливих умінь, яким студенти повинні оволодіти з першого року навчання іноземної мови, є вміння вести діалог-домовленість, який використовується під час вирішення співрозмовниками питання про плани та наміри; він є найбільш посильним для студентів. Після оволодіння діалогом-домовленістю здійснюється навчання змішаного типу діалогу: розпитування-домовленості.

Наступним за складністю є діалог-обмін враженнями й думками, мета якого – виклад свого бачення якогось предмета, події, явища, коли співрозмовники висловлюють свою думку, наводять аргументи для доказу, погоджуються з точкою зору партнера або спростовують її. При цьому ініціатива ведення бесіди є двосторонньою.

Найскладнішими для оволодіння є діалог-обговорення і дискусія, коли співрозмовники прагнуть виробити якесь рішення, дійти певних висновків, переконати один одного в чомусь.

Базовий рівень володіння іноземною мовою передбачає опанування студентами такими типами діалогу:

- діалог етикетного характеру;
- діалог-розпитування;
- діалог-домовленість;
- діалог-обмін думками, повідомленнями.

У результаті студенти мають навчитися виконувати такі мовленнєві завдання для ведення діалогів згаданих типів:

- 1) для ведення діалогу етикетного характеру:
 - привітати й відповісти на привітання;

- назвати себе, назвати іншу людину;
- попроситися;
- поздоровити, висловити побажання і прореагувати на них;
- висловити вдячність і прореагувати на неї;
- погодитися/не погодитися із чимось;
- висловити радість/засмучення;
- 2) для ведення діалогу-розпитування:
 - запитувати й повідомляти інформацію з позиції того, хто відповідає, і навпаки;
 - цілеспрямовано запитувати інформацію в односторонньому порядку за допомогою запитань: хто? що? де? куди? коли? тощо;
- 3) для ведення діалогу-домовленості:
 - звернутися з проханням, висловити готовність/відмову його виконати;
 - висловити пропозицію і погодитися/не погодитися з нею;
 - запросити до дії/взаємодії і погодитися/не погодитися взяти в ній участь;
 - домовитися про певні спільні дії;
- 4) для ведення діалогу-обміну думками, повідомленнями:
 - вислухати думку/повідомлення співрозмовника й погодитися/не погодитися з ним;
 - висловити свою точку зору, обґрунтувати її, щоб переконати співрозмовника;
 - висловити сумнів, невпевненість;
 - висловити схвалення / несхвалення, осуд.

Існують різні підходи до навчання діалогічного мовлення, з яких можна виділити два основних. Відповідно до першого – «зверху вниз» – навчання діалогічного мовлення розпочинається зі слухання діалогу-зразка з його наступним варіюванням, а згодом і створенням власних діалогів в аналогічних ситуаціях спілкування.

Другий – «знизу вверх» – передбачає шлях від засвоєння спочатку елементів діалогу (реплік діалогічної єдності) до самостійної побудови діалогу на основі запропонованої навчальної комунікативної системи, що не містить прослуховування діалогів-зразків.

Обидва підходи є можливими. Уже в процесі формування мовленнєвих навичок (граматичних, лексичних) студенти виходять на рівень понадфразової єдності, у тому числі діалогічних єдностей. Проте увага студента в цьому випадку зосереджена на вживанні нової граматичної структури або лексичної одиниці. Виходячи на рівень обміну репліками, він використовує вже знайомі йому діалогічні єдності.

Навчання реплікування можна вважати підготовчим або нульовим етапом формування навичок та вмінь діалогічного мовлення студентів-іноземців. На цьому етапі виконуються рецептивно-репродуктивні й репродуктивні умовно-комунікативні вправи на імітацію, підстановку, відповіді на запитання, на запит певної інформації (за зразком), повідомлення інформації тощо. При навчанні реплікування важливо поступово збільшувати обсяг репліки студента – від однієї до двох-трьох фраз.

Коли студенти засвоять репліку-реакцію та ініціативну репліку певної діалогічної єдності, можна переходити до першого етапу формування навичок і вмінь діалогічного мовлення – оволодіння певними діалогічними єдностями. На цьому етапі використовуються рецептивно-продуктивні умовно-комунікативні вправи з обміну репліками. Учасниками спілкування є самі студенти, а викладач лише дає їм певне комунікативне завдання, де окреслюється комунікативна ситуація і вказуються ролі, що їх виконуватимуть студенти.

Другим етапом формування навичок і вмінь діалогічного мовлення студентів є оволодіння ними мікродіалогом. Мікродіалог розглядають як засіб вираження основних комунікативних інтенцій партнерів по спілкуванню. Він є імпліцитною структурною основою розгорнутого діалогу і містить взаємопов'язані ланцюжки діалогічних єдностей, які ще називають діалогічним цілим. Мікродіалоги відрізняються від діалогічних єдностей не лише обсягом, але й своєю відносною завершеністю. Власне діалог (розгорнутий діалог) складається з двох-трьох мікродіалогів. Мета другого етапу – навчити студентів об'єднувати засвоєні діалогічні єдності, підтримувати бесіду, не дати їй зупинитися після першого обміну репліками. На цьому етапі використовуються рецептивно-продуктивні комунікативні вправи нижчого рівня (такі, що допускають використання спеціально створених вербальних опор для висловлювання студентів).

Звичайно на цьому етапі учасниками спілкування є самі студенти, які виступають у певних ролях або від свого власного імені. На основі навчальних комунікативних ситуацій, запропонованих викладачем (чи поданих у підручнику), вони продукують мікродіалоги.

На третьому етапі студенти мають навчитися вести діалоги різних функціональних типів на основі створеної викладачем (описаної в підручнику) комунікативної ситуації. Вправи, що виконуються на третьому (заключному) етапі, належать до рецептивно-продуктивних комунікативних вправ вищого рівня (таких, що не дозволяють використання спеціально створених вербальних опор).

Отже, у навчанні діалогічного мовлення студентів можна виділити такі рівні формування діалогічних умінь і навичок: підготовчий або нульовий – навички реплікування; перший – уміння поєднувати репліки в різні види діалогічних єдностей; другий – уміння будувати мікродіалоги з використанням засвоєних діалогічних єдностей на основі запропонованих навчальних комунікативних ситуацій; третій – уміння створювати власні діалоги різних функціональних типів на основі запропонованих комунікативних ситуацій.

Оволодіння іншомовним діалогічним мовленням становить певні труднощі для студентів, коріння яких знаходимо в специфічних рисах цієї форми мовлення.

Перша з них викликана тим, що діалогічне мовлення об'єднує два види мовленнєвої діяльності – аудіювання і говоріння. У зв'язку із цим, другий партнер має зрозуміти репліку першого партнера та швидко й адекватно відреагувати на неї, тобто відгукнутися реактивною реплікою. Ось тут і виникає гальмування процесу спілкування. Трудність полягає в тому, що необхід-

ність сприйняти та правильно зрозуміти першого партнера, з одного боку, і підготувати свою відповідь – з іншого, спричиняє стан роздвоєння уваги і, як результат, неспроможність вести діалог у нормальному темпі за умови недостатнього володіння мовними засобами.

Нерідко трапляється, що розпочатий студентами діалог «завмирає» після обміну однією-двома репліками. Це спричинюється труднощами продукування саме ініціативних реплік.

Ще одна перешкода в оволодінні студентами діалогом пов'язана з його непередбачуваністю. Діалог неможливо спланувати заздалегідь, адже мовленнєва поведінка кожного з учасників спілкування значною мірою визначається мовленнєвою поведінкою іншого/інших партнерів. Кожному з них необхідно стежити за перебігом думки співрозмовника, часом несподіваним, а така несподіваність призводить до зміни предмета спілкування.

Методисти цілком справедливо вважають, що навчання усного мовлення слід розпочинати з діалогу. Тоді із самого початку іноземна мова представляється як процес, як нова форма спілкування, і навчання починається з намагання встановити комунікативний контакт як із групою, так і з окремими студентами. Саме в діалозі найповніше виявляються творчі здібності студента. Адже в ньому проявляється критичність мислення особистості.

Слід наголосити на важливості терпимості викладача до помилок під час навчання діалогу. На нашу думку, виправляти помилки потрібно не постійно, а лише тоді, коли вони заважають розумінню висловлювання іншими студентами.

Дуже важливим є індивідуальний підхід. Потрібно добре вивчити студентів групи, їх інтереси, характери, досвід, відносини в колективі та вміло використовувати їх на занятті. Необхідно завжди пам'ятати, що кожна людина – це творча особистість.

Студент і викладач мають бачити один в одному мовних партнерів. За визначенням Г.А.Китайгородської, викладач має бути джерелом інформації, лідером колективу і в той самий час його членом, у якого є особливий авторитет, прикладом норм поведінки, моделлю майбутньої мовленнєвої діяльності, організатором психологічного клімату, керівником міжособистісних відносин.

Велике значення, як підкреслює А.А.Леонтьєв, має самовіддача педагога: його енергійність, доброзичливість, емоційність, чіткість та логічність викладення. Формалізм, байдужість убивають дух спілкування. Важливим є також розвиток творчих здібностей викладача. Адже він має залучити студентів не лише до діалогу, але й до виконання інших комунікативних завдань, до повноцінної дискусії. Як відмічає В.Л.Скалкін, з усіх видів групової бесіди найбільше наближається до звичайного спілкування за своєю вмотивованістю саме дискусія.

Дискусія – це, передусім, тематично спрямована суперечка в групі. У випадку, якщо дискусія підпорядкована дидактичним цілям (як на семінарі), вона виконує функцію методу навчання. Дискусії завжди передрежує коротке вступне слово викладача або студента, який замінює його в ролі керівника дискусії.

Педагогічний досвід дає змогу сформулювати деякі попередні умови успіху дискусії в групі, зокрема:

- 1) усі учасники дискусії мають бути підготовлені до неї;
- 2) кожен її учасник повинен мати чіткі тези своєї позиції, точну постановку задач, а не великий реферат (читання такого реферату – зайва витрата часу);
- 3) може практикуватися «розминка» з метою залучення до дискусії всіх студентів, навіть якщо в них немає для цього достатнього досвіду;
- 4) дискусія має бути спрямована на з'ясування проблеми, а не на «змагання» між її учасниками;
- 5) протилежні точки зору не повинні нівелюватися – саме їх наявність просуває дискусію вперед;
- 6) дискусійні зауваження мають бути зрозумілими;
- 7) при жвавій дискусії керівникові слід утримуватися від власного виступу.

Найдоцільніше проводити дискусію в групі, яка складається з 10–15 осіб. Бажано, щоб усі учасники дискусії були почергово її керівниками. Керівникові потрібно готуватися до дискусії ґрунтовніше, ніж іншим.

Надзвичайно важливо навчити студентів оперувати в дискусії науковими поняттями, правильно робити виписки, оформляти бібліографію, складати конспекти, узагальнювати матеріал, формулювати гіпотези. Важливо навчити студентів також деяких правил «технології» дискусії. Цьому можуть сприяти такі прийоми: 1) проводячи звичайні семінарські заняття, можна час від часу застосовувати прийом опитування експертів. Мета такого опитування – ознайомитися з поглядами експерта на те чи інше питання. Відповіді експертів можуть бути попередньо підготовлені або й не підготовлені, проте наявність відповідних знань у тих, хто ставить запитання, обов'язкова; 2) прийом «зливу ідей» (іншими словами, прийом «мозкового штурму»); 3) прийом «оживлення» великих рефератів або доповідей; після читання розділу реферату (не більше 10 хвилин) проводиться обговорення змісту за допомогою питань або вільної дискусії. Після цього реферат (доповідь) читається далі; 4) прийом «вулик»: усі беруть участь у дискусії, якою ніхто не керує. Учасників розподіляють на невеликі групи з метою досягнення максимальної участі їх у дискусії. Обговорюється вузьке коло питань. Останні можуть бути однаковими або різними. Результати роботи доповідаються представниками малих груп і далі обговорюються на пленарних засіданнях; 5) прийом дискусії з розподіленими ролями. За наперед визначеною темою дві групи ретельно готуються до викладення спірних думок із метою стимулювання творчої дискусії. Точки зору учасників заздалегідь з'ясовуються; вони не обов'язково мають відповідати справжнім поглядам кожної з груп. Інші члени групи спочатку можуть тільки слухати, а потім також залучатися до дискусії.

Висновки. Вивчення іноземної мови розпочинається з намагання встановити комунікативний контакт, тобто вести діалог, з іншими людьми. У діалозі проявляються критичність мислення особистості, творчі здібності студентів.

Важливим у діалогічному мовленні є психологічний клімат на занятті, доброзичливі стосунки, зацікавленість у роботі.

Студент і викладач мають бачити один в одному мовних партнерів.

Викладач повинен бути творчою особистістю, хорошим керівником, організатором психологічного клімату, який здатний залучити студентів не лише до діалогу, а й до повноцінної дискусії.

1. Романкова Л. М. Методика викладання психології : навчальний посібник / Л. М. Романкова. – Івано-Франківськ, 2008. – 236 с.
2. Складенко Н. К. Обучение речевой деятельности на английском языке в школе : пособие для учителей / Складенко Н. К., Онищенко Е. И., Захарова С. Л. – К. : Радянська школа, 1988. – 150 с.
3. Bowman B. Teaching English as a foreign or second language. Peace Corps / Brenda Bowman, Grace Burkart, Barbara Robson // Information Collection and Exchange. – Washington, DC, 1989. – 222 с.